

DYNAMISCH PERSPECTIEF

Ledenblad van de Vereniging voor

Biologisch-Dynamische Landbouw & Voeding

inclusief
DEMETER MONITOR
'25-'26

harTwerkende vrouwen

Soms begint een thema niet met een groot plan, maar met één opmerking die blijft hangen. Voor mij was dat de terugkoppeling van een Collegiale Toetsingsbegeleider na een bijeenkomst op een biodynamisch bedrijf. Tussen alle inhoudelijke punten door stond één observatie die mij raakte: er is te weinig aandacht voor de rol van de vrouw op het bedrijf.

Die zin bleef me bij. Niet omdat vrouwen geen belangrijke rol spelen, integendeel; juist omdat hun bijdrage zo vanzelfsprekend lijkt dat we haar soms nauwelijks meer zien. In de biodynamische landbouw werken veel vrouwen dagelijks aan de zorg voor bodem, gewassen en dieren. Ze runnen als zelfstandig ondernemer (mede) het boerenbedrijf en verzorgen de daarmee verbonden gemeenschap. Toch horen we hun verhalen minder vaak.

Begin dit jaar kwam het internationale thema *Women Farmers* van de VN op mijn pad. Dat voelde als een mooie aanleiding om hiermee aan de slag te gaan. We besloten vrouwen uit de Demeter-beweging zichtbaar te maken en riepen licentiehouders op om hun verhaal te delen. Vrouwelijke boeren konden zichzelf aanmelden, maar we nodigden ook mannen uit om een ode te schrijven aan de vrouw met wie zij het bedrijf dragen.

De reacties waren hartverwarmend en leerzaam. Er kwamen verhalen binnen over vrouwen die vandaag de dag een belangrijke rol spelen op hun bedrijf, maar ook over vrouwen uit het verleden die de biodynamische beweging mede hebben gevormd. Namen als Maria Tak van Poortvliet en Willy Schilthuis herinneren eraan dat we voortbouwen op een rijke geschiedenis (zie pag 20).

De reacties brachten ook een interessante gesprekken op gang: wat betekent het eigenlijk om boerin te zijn? Sommige vrouwen noemen zichzelf liever boer,

Vrouwen zichtbaar maken

omdat zij het woord boerin associëren met een ondergeschikte functie. Anderen ervaren juist kracht in het vrouwelijke woord (zie pag 14). Ook ontdekte ik dat er in het Engels geen apart woord bestaat voor boerin: iedereen is daar farmer. En dat in oudere betekenissen het woord boerin nog werd omschreven als 'de vrouw van de boer'. Hoe anders is de werkelijkheid nu.

De boerin van vandaag is ondernemer, bedrijfsvoerder, bestuurder, vernieuwer en vaak nog veel meer. De verhalen over fruitteiler Willemien Brouwer en winkelier Roosmarijn Saat, tevens voorzitter van de Biowinkelvereniging, brengen dat mooi in beeld. Met dit themanummer willen we ruimte geven aan de vrouwen die ons voorgingen, aan de vrouwen van nu en aan de volgende generatie die de toekomst van de landbouw mede vorm zal geven.

Rixt Derks Landbouwcertificeerder
& sociale media Stichting Demeter

Zorgen voor de Aarde

8

Zachtwerkende mensen

14

Stille heldinnen

20

DYNAMISCH PERSPECTIEF

Ledenblad van de Vereniging voor
Biologisch-Dynamische Landbouw & Voeding

- 4 Dynamisch Portret: Fruitweelde
- 8 Edith Lammerts van Bueren: 'Zorgen voor de Aarde vraagt om vrouwelijke kwaliteiten'
- 10 Interview Roosmarijn Saat, Gimsel
- 14 HarTwerkende vrouwen
- 18 Bert van Ruitenbeek over vrouwelijke en verzorgende kwaliteiten
- 20 Vrouwelijke BD-pioniers
- 22 BD-boerinnenbijeenkomsten '79-'83
- 24 Kort&Goed
- 26 Pareltje
- 27 Uit de Biodynamische Vereniging
- 29 Agenda
- 30 Ledenservice en Colofon

Inclusief DEMETER MONITOR

In het hart van deze Dynamisch Perspectief vind je de nieuwste Demeter Monitor met trends en ontwikkelingen. Relaties van Stichting Demeter ontvangen dit nummer, ook als ze geen lid zijn van de BD-Vereniging. Wil je voortaan altijd dit mooie blad in je brievenbus? Word dan lid via [bdvereniging.nl/lid-worden](https://www.bdvereniging.nl/lid-worden)

Ellen Winkel, hoofdredacteur

‘Mijn kracht is

Hoe heb je het bedrijf in de afgelopen 6 jaar verder ontwikkeld?

“Er is heel veel veranderd. Wij telen verschillende soorten zachtfruit zoals bramen, frambozen en diverse bessen. Al die planten hebben we vervangen. Dat hoort erbij maar het was ook achterstallig onderhoud. Omdat je na frambozen niet gelijk nieuwe kunt aanplanten, heb ik periodes met weinig en veel frambozen. Ik vind het leuk om dat natuurlijke ritme te volgen. De grond ben ik efficiënter gaan benutten. Lege rijen vul ik op met basilicum, kapucijners of snijbonen. Deze kruiden en groentes verkoop ik aan mijn vaste afnemers, waaronder Odin, Udea en de Lindenhof. Nog iets nieuws is de groentetuin. Op initiatief van Donna, die hier in de buurt woont, heb ik die samen met haar opgestart. Elke week komen mensen uit de buurt hun groentepakket hier ophalen. De lokale contacten zijn leuk om erbij te hebben.”

“De vrijwilligers zijn de belangrijkste verandering. Toen ik Fruitweelde overnam, werkten er mensen in dienst. Nu wordt het seizoenswerk uitsluitend door vrijwilligers en scholieren gedaan. De vrijwilligers komen tussen maart en oktober en werken twee weken tot drie maanden voor kost en inwoning. Ze vinden mij via de platforms WWOOF en Worldpackers.

De meeste landbouwbedrijven worden door een echtpaar of een man gerund, ook de biodynamische. Het is dan ook bijzonder dat fruitteeltbedrijf Fruitweelde in het Betuwse Ingen in 2010 door een vrouw is opgericht en in 2020 door een vrouw – Willemien Brouwer – is overgenomen. Behalve vrouw is Willemien ook jong: ze was pas 22 jaar toen ze aan het ondernemersavontuur begon. Tegen welke voordelen en vooroordelen loopt ze aan als jonge vrouw?

Het is voor mij een goede manier om geïnteresseerde mensen naar mijn bedrijf te trekken. Ze komen vanuit de hele wereld: Noord- en Zuid-Amerika, Nieuw-Zeeland, Australië, Japan, Vietnam, Singapore en ook Europese landen. De voertaal is Engels. Zes jaar geleden was ik nog een beetje te verlegen om Engels te spreken maar inmiddels gaat het vanzelf en kan ik soms niet meer op Nederlandse woorden komen, wat ik heel irritant vind. In de zomermaanden is Fruitweelde echt een community. Na drie uur bramen plukken ken je elkaars diepste geheimen. Ik krijg zulke goede reviews dat er meer dan genoeg vrijwilligers bij mij aankloppen.”

Speelt het voor de vrijwilligers een rol dat je een vrouwelijke ondernemer bent?

“Ik denk het wel want er komen meer

vrouwen dan mannen. Vrouwen die alleen reizen voelen zich hier snel veilig. Wat ik zelf opvallend vind: van die vrouwen is minstens de helft lesbisch of bi. Ze voelen aan – of lezen in de reviews – dat ze hier helemaal zichzelf kunnen zijn.”

Welke uitdagingen heb je gehad?

“In alles zit een uitdaging. Soms ligt een vrijwilliger in de knoop met zichzelf en reageert het af op mij. Soms zitten er scholieren tussen die niet weten wat werken is. Soms is de afzet van het fruit lastig en soms heb ik te weinig of juist heel veel oogst. Over de teelt en afzet kan ik sparren met mijn twee vennoten die een klein aandeel hebben in mijn BV: Harald Oltheten, die met De Ring een vergelijkbaar bedrijf heeft, en Tim Moerman van boerderij Loverendale. Ook uit de intervisie en

dat ik open-minded ben’

Collegiale Toetsing haal ik veel inspiratie. Van ziektes en plagen heb ik gelukkig niet veel last, ook omdat ik er relaxed onder ben. De Suzuki vlieg houden we redelijk onder controle door de rijpe vruchten op tijd te plukken. Als ik luizen zie, vertrouw ik erop dat hun natuurlijke vijanden – de lieveheersbeestjes – op tijd zullen komen.”

Wat kon je nog niet toen je begon en heb je moeten leren?

“Heel veel! Vooral met trekkers en machines had ik nog weinig ervaring. Ik denk ook dat mijn vrouwzijn hier een rol in heeft gespeeld. Op het bedrijf waar ik hiervoor heb gewerkt, werden meestal de jongens gevraagd voor het machinewerk. Er wordt toch vanuit gegaan dat jongens er enthousiaster voor zijn. Ik heb ontdekt dat ik die machines juist ook heel leuk vind. Reparaties vind ik leuke technische puzzels. De echtgenoot van de vorige eigenaar heeft mij in het begin veel uitgelegd en mijn vader, die wekelijks komt, heeft ook verstand van techniek. Ik merk wel dat deze mannen het soms liever zelf doen dan het mij uitleggen; dan loop ik maar weg omdat ik me verveel. Gelukkig heb ik ook een buurman en mijn vennoten die het op een fijne manier overbrengen. Door mijn eigen ervaring stimuleer ik het als vrouwen bij mij op de trekker willen rijden.”

Wat kon je goed en heb je verder ontwikkeld?

“Ik kon al wel mensen aansturen maar ook daarin heb ik zeker veel geleerd. Aansturen is een *skill* die je wel moet hebben als

je zo’n bedrijf begint. Mensen voelen zich door mij gezien. In het hoogseizoen heb ik 35 mensen tegelijk rondlopen en het lukt mij om iedereen waar te nemen en aan het werk te houden. Ik houd van psychologie en zie snel als er iets bij mensen speelt. Ik vraag ernaar en kijk of ik kan helpen. Bij ongewenst gedrag probeer ik te onderzoeken waar het vandaan komt in plaats van het meteen af te straffen. Waarom lukt iets niet en hoe kan het wel lukken? Waarom is iemand verveeld en hoe kan ik die verveling met een uitdaging doorbreken? Ik vind het leuk om te zien

hoe iemand daarna zelfvertrouwen krijgt en opbloeit. Dat inleven in mensen kan ook vermoeiend zijn. In hoeverre moet ik mijn best doen om het voor die ander beter te maken? Soms kan ik iemand beter wegsturen dan hem of haar iets nieuws leren. Dat zijn dilemma’s waar ik mijn hoofd over kan breken.”

Hoe is jouw visie op biodynamische landbouw ontwikkeld?

“Toen ik met dit bedrijf begon, voelde het goed om biodynamisch te boeren, maar ik kon nog niet vertellen waarom. Inmid-

dels kan ik mijn visie beter onder woorden brengen. Een paar jaar geleden had ik een stagiaire met een Turkse vriend. Terug in Turkije is hij op het eerste biodynamisch bedrijf in Turkije gaan werken met de intentie om BD in Turkije te laten groeien. Hij heeft mij toen uitgenodigd als spreker op een congres. Biodynamische landbouw is op verschillende manieren uit te leggen, dus ik kan alleen vertellen wat het betekent voor mij. Ik vind het vooral belangrijk om onderdeel te zijn van het geheel en respect te voelen voor planten, dieren,

'Door mijn eigen ervaring
stimuleer ik het als
vrouwen bij mij op de
trekker willen rijden'

bodem, mensen, voedsel en voor de Aarde. De onderlinge samenhang en samenwerking wil ik versterken. Dat doe ik door geven en nemen in balans te brengen. Het teruggeven gaat niet alleen om compost, mest en het versterken van biodiversiteit maar ook om aandacht en bewustzijn. Ik wil bijvoorbeeld dat de bramen en bessen respectvol worden geplukt en dat alles wat leeft zich hier veilig en prettig voelt.”

Een bedrijf in je eentje runnen is een enorme klus. Welke slimme dingen doe je om dat voor elkaar te krijgen?

“Mijn kracht is dat ik *open-minded* ben. Dat geeft veel lucht en ruimte. Ook zet ik mijn mensenkennis in: wie zet ik waar neer, welke mensen kunnen samen gaan klieren en moet ik uit elkaar houden, en wie kan andere mensen aansturen? Ik denk vooruit: ‘s avonds maak ik lijstjes met wat er de volgende dag moet gebeuren, in welke volgorde en wat ik ervoor moet klaarzetten. Ondertussen blijf ik flexibel want de dingen lopen altijd anders dan je denkt.”

Zoek je andere vrouwelijke ondernemers op om mee te sparren?

“Ja, bijvoorbeeld met Donna. Ik vind het prettig om met haar samen te werken aan de moestuin en inmiddels zijn we goede vrienden geworden. Margreeth, de vrouw van mijn vennoot Harald, spreek ik ook graag. Zij noemt mij haar seizoensdochter omdat ik vroeger elk seizoen op hun bedrijf meewerkte.”

Heb je een vrouwelijk rolmodel?

“Ja, mijn moeder. Zij was adviseur in de biologische fruitteelt. Ik vond haar daar heel sterk in. De fruittelers die zij adviseerde, waren vooral mannen. Ze kwam bij hen over de vloer, vertelde wat zij moesten doen en *in the end* volgden zij toch maar mooi haar advies op. Nu is ze met pensioen en heeft een nieuwe tijdsbesteding gevonden als vrijwilliger bij mij. Bij vergaderingen ervaar ik dat mannen soms niet naar mij luisteren of de ruimte geven, enerzijds omdat ik jong ben maar ook omdat ik vrouw ben. Mijn moeder vertelde mij dat zij dat herkent en ook heeft moe-

ten leren om gehoord te worden.”

Tegen welke vooroordelen loop je nog meer aan omdat je vrouw bent?

“Chauffeurs kunnen seksistisch zijn en ook buurmannen kunnen net iets te vaak met een hartje reageren als ik hen app. Ik denk dan: laat mij gewoon mijn werk doen, in plaats van erover na te denken wat je hiermee bedoelt of dat ik weer moet aangeven dat ik dat niet prettig vind.”

Demeter heeft een Godin als keurmerk. Is zij als vrouw een inspiratiebron voor jou?

“Vanaf nu wel!”

Tekst en foto's: Annelijn Steenbruggen, freelance tekstschrijver en fotograaf

Fruitweelde

Bedrijfsgegevens

Oppervlakte: 4 hectare

Fruitsoorten: bramen, frambozen, rode bessen en kruisbessen als hoofdteelten

Afzet fruit: bio groothandels

Groenten: voor de groothandels ook dingen die samengaan met de fruitteelt, snijbonen en kapucijners. In de moestuin zo veel mogelijk soorten om elke week een gevarieerd pakket te kunnen leveren.

Afzetkanalen groente: lokaal

Rechtsvorm: BV, waarbij de twee andere vennoten Willemien steunen met hun kennis

Aantal medewerkers: 1 en 80 vrijwilligers

Website: biofruitweelde.nl

Zorgen voor de Aarde

vraagt om vrouwelijke kwaliteiten

Zou je iets willen schrijven over het vrouwelijke in de natuur in relatie tot het landbouwbedrijf, vroegen we aan Edith Lammerts van Bueren. Haar pad loopt vanaf het feminisme in de jaren 70 tot een innige band met vrouwelijke spirituele wezens die de Aarde verzorgen.

De eerste keer dat ik geconfronteerd werd met het thema vrouw in de landbouw was tijdens mijn studie in Wageningen in de jaren '70. Ik studeerde Plantenveredeling en later Tuinbouwplantenteelt in een tijd waarin men geen rol zag voor een vrouw in het landbouwonderzoek of -beleid, ook niet als je koos voor ecologie als specialisatie. Ik hield vol en sloot mij aan bij de feministische beweging in die tijd. Na mijn studie wilde ik mij inzetten voor de

biodynamische landbouw en kon beginnen met het overnemen van de tuinbouwlessen van Willy Schilthuis op Warmonderhof. Daar beleefde ik een sfeer die totaal anders was dan in mijn studie en ik voelde mij als vrouw volkomen geaccepteerd.

Ecologie en dienend leiderschap

Darwin had *the struggle for existence* geïntroduceerd over de strijd tussen levende wezens om voedsel, leefomgeving en part-

ners. Uitgaan van het recht van de sterkste is in feite een mannelijk uitgangspunt. Ecologie vraagt vrouwelijk denken, waarbij het gaat om het leren begrijpen van relaties en samenhangen in de natuur en het milieu, 'het geheel' dus. In die geest bracht Rachel Carson al in 1962 met haar boek *Silent Spring* in beeld wat de gevolgen van bestrijdingsmiddelen zijn voor het voedselweb. Dit nieuwe denken was in die tijd het startsein voor de milieubeweging.

Ecologie bloeide als nieuwe tak van wetenschap in die jaren '70. Deze manier van kijken stond lijnrecht tegenover het mannelijke idee van maakbaarheid, beheersen en overheersen. Daarentegen worden empathie, intuïtie (de niet-rationele ingeving), het kunnen integreren van tegenstellingen, dialoog, transparantie en reflectie, en het laten rijpen alvorens een besluit te nemen als vrouwelijke waarden gezien. Allemaal kwaliteiten die nodig zijn voor een meer 'dienend leiderschap'. Die vinden we terug in de rol van de (biodynamische) boer die niet alleen als dirigent alle onderdelen op het bedrijf op elkaar afstemt, maar ook de rol van vroedvrouw heeft, als hij zich afvraagt: wat wil hier geboren worden? Wat wordt hier gewild? Wat dient het geheel?

Moeder Aarde

In diezelfde jaren '70 ontstonden natuurvoedingswinkels, biologische handelorganisaties en boerderijen met prachtige, veelal vrouwelijke namen uit de mythologie, zoals Gaia, Demeter en Persephone/Proserpina. Deze namen sloten voor mij aan bij de romantische Flower-Power-tijd.

En zo wekte de naam Demeter als keurmerk voor BD-producten geen verbazing bij mij. Demeter was immers de oeroude godin van de landbouw en Proserpina (de Latijnse naam voor Persephone) was bekend als de dochter van Demeter en godin van de levenskrachten, de plantenwereld en de lente.

Later begon voor mij de godenwereld een diepere betekenis te krijgen als verbinding met bepaalde kwaliteiten en specifieke krachten in de natuur die nog steeds werkzaam zijn. Voor mij is het niet verwonderlijk dat veelal vrouwelijke spirituele wezens verbonden zijn met de zorg voor de Aarde of de natuur (Gaia, Demeter, Natura, Pacha Mama). Het zit in ons taalgebruik als we spreken van Moeder Natuur en Moeder Aarde! Dat geeft uitdrukking aan het vrouwelijke of moederlijke principe in de natuur, zoals het 'schenkende' van de Aarde en de landbouw in uitdrukkingen als de 'gulle gaven' en de 'rijke vruchten' van Moeder Aarde.

Mannelijk en vrouwelijk principe bij zaad

Natuurlijk gaat het niet alleen om de vrouwelijke kwaliteiten in de natuur. In de Landbouw cursus geeft Rudolf Steiner in de tweede voordracht een mooi voorbeeld hoe het mannelijke met het vrouwelijke principe samenwerkt in de natuur bij het zaad. Hij spreekt over het zaad als de mannelijke bijdrage in het bevruchttingsproces. Spiritueel gezien vindt de bevruchting niet in de plant plaats, maar in de schoot van Moeder Aarde, als het zaad water opneemt en tot

leven komt en het kiemingsproces begint. Het zaad kan zo beschouwd gezien worden als het vaderprincipe dat de oerkrachten van Vader Hemel vertegenwoordigt, waar het oerbeeld van de plant in besloten ligt. Het zaad kan slechts uitgroeien tot nieuw leven in samenwerking met de krachten van Moeder Aarde. De zaadvorming is zo te zien als de geboorte van de nieuwe plant in de tijd en de kieming als geboorte en verschijning in de ruimte.

'Voor mij is het niet verwonderlijk dat veelal vrouwelijke spirituele wezens verbonden zijn met de zorg voor de Aarde of de natuur'

Zorgen voor de Aarde

De huidige klimaat- en landbouwcrisis laat zien dat de Aarde alleen kan blijven schenken als wij ons als mensheid vanuit een wederkerigheidsprincipe om haar bekommeren. Het zorgen voor de Aarde vraagt om vrouwelijke kwaliteiten, zoals liefdevol luisteren en begrijpen wat ze nodig heeft, uit respect voor haar wezen en dankbaarheid voor haar goede gaven. Een eerbetoon aan Moeder Aarde!

Tekst: **Edith Lammerts van Bueren**. Zij is auteur van het boek *Leven met Persephone en de toekomst van de plantenwereld*. Uitgeverij Pentagon, Amsterdam, 3e druk 2026.

‘Als het
stroomt
tussen
mensen dan

Roosmarijn Saat is de tweede generatie aan het roer van biologische supermarkt en familiebedrijf Gimsel in Rotterdam, gevestigd in De Groene Passage. Op haar 24ste solliciteerde ze naar deze functie bij haar eigen vader. Daarnaast heeft ze ook bestuurlijke functies bij Bionext en de Biowinkelvereniging. Hoe geeft zij leiding? ‘Het zorgen zit in mij - wij vrouwen hebben dat - en dat is heel mooi.’

Het verhaal van Gimsel begint bij Marja Verroen, de moeder van Roosmarijn Saat. Marja is geboren en getogen in het tropische klimaat van Curacao en verhuisde als jongvolwassene naar Nederland. In ons koude kikkerlandje kreeg ze last van chronische voorhoofdsholteontsteking. In haar zoektocht naar genezing kwam de macrobiotiek op haar pad: een leefwijze en voedingsleer gericht op het in balans brengen van lichaam en geest. Het bleek de oplossing te zijn: haar klachten verdwenen grotendeels. De kracht van voeding was voor Marja zo’n eyeopener dat ze er haar levenswerk van heeft gemaakt. In 1987 richtte ze een lescentrum op waar ze onder andere kooklessen gaf. Op zoek naar ingrediënten van goede kwaliteit kwam ze uit bij biologisch en biodynamisch geteelde producten. Omdat deze producten destijds zeer beperkt verkrijgbaar waren, besloot haar man Frans Saat om die dan maar zelf te gaan verkopen. In 1988 richtte hij uit het niets Gimsel op aan de Botersloot in Rotterdam. Het lescentrum met yogaruimte en keuken verhuisde mee naar de kelder.

Zo gek nog niet

Roosmarijn was 9 jaar en kreeg de op-richting van de winkel volle bak mee. “Geweldig vond ik het”, blikt ze terug. “Ik

heb lang gezeurd om mee te mogen helpen. Gelukkig heb ik mijn lengte mee dus op mijn 12de was het zover. Ik vond alles leuk: de reuring, het klantencontact, bezig zijn met voeding. In die tijd kwamen veel droogwaren in bulk binnen. Een product als rijst moesten we zelf afvullen, etiketteren en prijzen met de prijstang. We deden wedstrijdjes wie dat het snelste kon.” Als kind vond Roosmarijn het macrobiotische eten wel lekker maar ze vond het ook ingewikkeld dat de maaltijden bij haar thuis zo anders waren dan bij klasgenootjes en vriendjes. Toen ze ging studeren - Communicatie Creatief bij Inholland - hing ze de macrobiotiek aan de wilgen. Opeens kreeg ze last van chronische migraine: “Zeker rondom mijn menstruatie was ik misselijk van de hoofdpijn.” Het advies van haar moeder om geen zuivelproducten te eten, sloeg ze in de wind. Pas toen een shiatsu-therapeut het ook tegen haar zei, volgde ze het met gezonde tegenzin op. Na tien dagen geen zuivel eten kwam er al verbetering. “Waar ik mee ben opgegroeid, is zo gek nog niet”, beseft Roosmarijn. Jezelf in balans brengen met voeding, is iets wat Roosmarijn iedereen gunt: “Daar kom ik elke dag mijn bed voor uit, het is de drijvende kracht achter ons familiebedrijf.”

V E R D I E P I N G

‘Op initiatief van mannen
ben ik op leidinggevende
posities gezet’

Droom volgen

In 1997 verhuisde Gimsel met het lescentrum - dat later omgedoopt werd tot Gimsel Academy - naar de huidige locatie aan de Mariniersweg. Op deze plek nam Frans Saat het initiatief voor De Groene Passage: duurzaam winkelen, eten, leren, bewegen en zelfzorg onder één dak. De compagnon, waarmee Frans Gimsel runt, werd in 2004 langdurig ziek. In de optiek van Roosmarijn ontstond er een gat in het management. Hoewel zij en haar bijna vier jaar jongere broer altijd door hun ouders zijn gestimuleerd om vooral

ontstaan **de mooiste dingen’**

hun eigen droom te volgen, wist Roosmarijn dat ze iets met de winkel wilde. Toen de compagnon wegviel, dacht ze: “Ik moet snel zijn voordat ze iemand anders aan-nemen.” Ze klom in de pen en solliciteerde bij haar eigen vader. Zo is het gekomen dat ze op haar 24ste in het management terecht kwam. Een paar jaar later startte haar broer in De Groene Passage met Spirit, een biologisch en vegetarisch buffetrestaurant, dat ook een filiaal heeft in Amsterdam. Met ouders, beide kinderen en schoonzoon in de zaak was het familiebedrijf een feit.

Onze eigen kracht

Door haar studie bracht Roosmarijn nieuwe kennis en ideeën in voor communicatie en marketing. “De naam Gimsel is best ingewikkeld,” concludeerde ze. “Het is belangrijk dat we die naam als een merk gaan neerzetten.” Al snel werd Roosmarijn het gezicht van Gimsel en in de loop der jaren heeft ze het bedrijf helemaal overgenomen van haar vader, die al geruime tijd met pensioen is. Haar moeder is nog als docent betrokken bij de Gimsel Academy. Beide ouders zijn wel nog degenen met wie ze zaken bespreekt: “Met hen sparren is zo waardevol. Mijn moeder heeft een sterke visie op de kwaliteit van voeding en hoe je een gezonde leefstijl kunt nastreven. Mijn vader is ondernemend en weet hoe je iets in de wereld zet. Die twee stukken zijn in mij verenigd. Net als mijn vader denk ik in mogelijkheden. Van hem heb ik geleerd om mij niet te verliezen in wat een ander doet maar om

uit te gaan van onze eigen kracht en dát elke dag te verbeteren. Wat onze kracht is? Met ons bedrijf wil ik een voorbeeld zijn voor hoe het anders kan. Onze bedrijfsvoering is niet ten koste van maar ondersteunend aan mensen en de Aarde. Dankzij die missie is Gimsel uitgegroeid tot een stevige, zelfstandige winkel en qua omzet de grootste biologische winkel van Nederland. Ook beide Spirit-restaurants doen het goed. En Gimsel Academy is hier ondersteunend aan.”

Samen vormgeven

Roosmarijn is opgeleid door het team en haar vader en geleidelijk naar een leidinggevende positie gegroeid. “Toen ik als leidinggevende begon zei mijn man Robert: ‘Je gaat leidinggeven aan mensen die

vallig ideeën hoe we dat kunnen doen. Die ideeën geef ik altijd samen vorm. We zijn met elkaar onderweg en ik ben de eindverantwoordelijke, die besluiten neemt, de richting bepaalt en zorgt dat we op het juiste pad blijven.” Naar eigen zeggen is Roosmarijn geen bazige bazin: “Ik ga aan op samenwerken. Als het stroomt tussen mensen dan ontstaan de mooiste dingen.”

Groter dan zichzelf

Als vrouw en moeder heeft Roosmarijn een vrouwelijke manier van leidinggeven: “Het zorgen zit in mij, dat hebben wij vrouwen nu eenmaal, en dat is heel mooi. Ik ben zorgzaam voor het levenswerk van mijn ouders die dit project als pioniers hebben neergezet, ik ben zorgzaam voor mijn kinderen en de volgende generatie

‘Stel je voor dat wij wel zorgdragen voor de Aarde en niet goed omgaan met onze vrouwen?’

twee keer zo oud zijn als jij.’ Ik antwoordde: ‘Dus? Dat maakt toch niet uit?’ Ik heb nooit gevoeld dat dit een probleem zou zijn. De mensen die er langer werkten dan ik hebben mij zien starten als vakkenvuller en mij zien opgroeien. Bij de verhuizing van de oude naar de nieuwe winkel heb ik de broodafdeling opgezet. Ik vond het juist waardevol dat ze mij door en door kenden. Ik ga ervan uit dat iedereen het leuk vindt om hier te werken en ik heb toe-

en vooral ben ik zorgzaam voor de Aarde. Vanuit mijn zorgzaamheid vind ik het belangrijk dat iedereen zich gehoord, gezien en gevoeld voelt. Dat typeert mij wel. Ik vind het ingewikkeld als mensen het niet met mij eens zijn. Op zulke momenten vind ik het belangrijk om goed te luisteren: ligt het aan mij, moet ik herijken of is mijn besluit noodzakelijk? Ook heb ik veel geduld om te komen waar ik wil komen. Wat ik van huis uit heb meegekregen: soms is

het de tijd niet. Ik kan daarin berusten. Dat is het mooie van de biologische en biodynamische landbouw: we weten dat de natuur groter is dan wijzelf. Als er dingen tegenzitten, heeft dat een reden. Ik sta er dan bij stil: wat zegt mij dit? Daar word ik steeds beter in als mens, als vrouw.” En ja, Roosmarijn heeft ook een vrouwelijk rolmodel in de branche: “Edith Lammerts van Bueren is een groot voorbeeld. Met haar tomeloze energie zet zij zich in voor het juiste. Ik vind het fantastisch hoe zij haar kennis over zaadgoed en ggo’s overbrengt: rustig, krachtig, met urgentie maar ook toegankelijk. Ik hoop dat mensen mij net zo benaderbaar en toegankelijk vinden.”

Alles wat leeft

In de biosector heeft Roosmarijn zich nooit achtergesteld gevoeld omdat ze vrouw is: “Voor mijn bestuurlijke functies binnen de Biowinkelvereniging en Bionext en ben ik gevraagd door mannen. Dus op initiatief van mannen ben ik op leidinggevende posities gezet. Als ik eenmaal ‘ja’ zeg dan ben ik een blijvertje. Als het moeilijk wordt, stap ik niet zomaar op. Ik vind onze sector heel vrouwvriendelijk. Stel je voor dat wij wel zorgdragen voor de Aarde en niet goed omgaan met onze vrouwen? Dat zou een mismatch ten top zijn! In de biosector omarmen wij alles wat er leeft. Of je nu man of vrouw bent, dat maakt niet uit, met elkaar voelen we ons verantwoordelijk voor de volgende generatie.”

Tekst en foto's: Annelijn Steenbruggen

Drie vrouwen schrijven over hun boer/in-zijn

‘Ik hou van zachtwerkende mensen’

Noem je jezelf boer of boerin? Speelt jouw vrouw-zijn een rol in je werk en zo ja, hoe? Deze vragen legden we voor aan vrouwen die in de landbouw werken. Bloemenboerin Marieke Hoet, tuinder Marloe Mens en melkveehouder Martsje Dijkstra schreven over hun ervaringen. ‘Werkkleding is overduidelijk voor mannen ontworpen.’

Bloemenboerin Marieke Hoet van ‘Kosmos Bloemenpluktuin’ in Branschaaat (B):

‘Ik hou van zachtwerkende mensen.’ Deze quote las ik eens in een notitieboekje dat ik bij een workshop kreeg, nog voor ik mijn bedrijf startte. Ik vond het echt bij me passen. Want ik was niet van plan om een harde werkmens te worden.

Ik zou ook geen boer worden, met lange benen of gespierde armen die veel kisten zou kunnen dragen. Naarmate ik ouder

word, leun ik meer op de spierkracht van mijn hersenen en de draagkracht van mijn hart. Ik denk dat ik meer van mezelf ben gaan houden. Ik heb de lat voor mezelf een pak lager gelegd.

De pluktuin is een CSA- en een zorgboerderij. Ik denk intussen dat ik een harTwerkend mens ben. Een strakke planning en het oneindige wiewerk lopen wel eens wat achterop. Dat zou ik eerder als mannelijke kwaliteiten beschouwen, en daar heb ik nog wat in bij te leren. Ik zou er wel

wat meer mankracht voor willen hebben, ha ha!

Maar ik doe aan vrouwelijk ondernemerschap. Voor mij staat dat gelijk aan verbindend ondernemen. In verbinding met mezelf, met mijn klanten, met mijn collega's. Als boerin weef ik daar overal tussendoor: met boerenverstand, met vrouwelijk leiderschap, en met vele zachtwerkende handen.

‘Ik denk dat ik een harTwerkend mens ben’

Naast de drie vrouwen die meededen aan dit artikel, was er ook een boer die aangaf dat het haar nu niet uitkwam. Akkerbouwer Annechien Bruinsma van Waddengeluk schreef: ‘Ik vind het leuk dat je het mij vraagt. Op het moment voel ik mij niet zo ‘krachtig’ als boer. Ik

ga door de overgang en voel even heel duidelijk het verschil in man of vrouw zijn. Op het moment erg vervelend en confronterend, maar ik zit er helemaal doorheen en de ellende van een boerenbedrijf is, dat afstand nemen heel lastig is. En ik denk dat de verantwoordelijkheid die je als vrouw voor ‘alles’ voelt, niet mee helpt. Om deze reden zie ik toch af van jouw verzoek. We hebben gelukkig wel een dochter in het bedrijf met mega veel energie (die ik normaal ook heb).’ Haar woorden beschrijven precies waar veel meer vrouwen doorheen moeten in hun boerenwerk. Daarom hebben we ze (met haar toestemming) toch toegevoegd aan dit artikel.

Marloe Mens, tuinder op Warmonderhof in Dronten:

Het is lastig om in een korte tekst samen te vatten wat het voor mij betekent om als vrouw in de landbouw te werken. Telkens word je verleid om te denken in tegenstellingen, zoals wij-zij, man-vrouw, terwijl de werkelijkheid juist vaak ergens daartussen is. Het vraagstuk rondom het gebruik van de term boer of boerin creëert bijvoorbeeld het idee dat er maar twee keuzes zijn. Ikzelf associeer de term boerin met een sterk hiërarchisch wereldbeeld, en zou mijzelf dus niet zo noemen. Een wereldbeeld waarin de boerin haar bestaansrecht ontleent aan de boer en minderwaardig is aan zijn bestaan. Maar andere vrouwen noemen zichzelf juist met trots boerin. Door zich de term eigen te maken, nemen zij eindelijk de ruimte in die decennia geleden nog ondenkbaar was.

Zelf voel ik me denk ik vooral een

vrouw als het duidelijk is dat ik niet een man ben. Dat is op concrete momenten, zoals bij het passen van werkkleding (die overduidelijk voor mannen ontworpen is), maar ook op meer onmeetbare momenten, zoals bij het binnenlopen van een mechanisatiebedrijf en een sterk gevoel van twijfel ervaren of je er welkom bent. Het meest erger ik me aan momenten waarop je wordt gedwongen je een niet-man te voelen. De keren dat ik hoorde ‘wat knap van je’ of ‘wat een krachtige vrouw’ omdat ik bijvoorbeeld op een tractor rijd, zijn inmiddels niet meer op twee handen te tellen, en dat hoor ik van zowel mannen als vrouwen. Als een man dat doet kijkt niemand daarvan op. Het is ongemakkelijk, niet nodig en bovenal kleinerend. Tegelijkertijd ben ik me er bewust van dat ook mannen vastzitten in een patriarchale samenleving en dat het voor iedereen moeilijk is uit rollen te komen die ze van jongs af aan aangeleerd krijgen.

‘Voor iedereen is het moeilijk uit rollen te komen die we van jongs af aan aangeleerd krijgen’

Martsje Dijkstra-de Visser

van melkveehouderij 'Buorkje mei de natuer' in Aldeboarn:

Ik noem mijzelf boerin. Voordat ik een relatie kreeg met mijn man was er niets in mij dat deed vermoeden dat ik boerin ben. Maar toen ik uit mijn werk raakte en op de boerderij ging meedraaien veranderde dat helemaal.

Ook de manier van werken op de boerderij is daardoor compleet veranderd. Van gangbaar boer met zoveel mogelijk melk naar werken met de natuur mee. Wij werken nu met kruiden, homeopathie, guasha en met energie. Dit alles gaat op gevoel; bewust bezig zijn en inleven in datgene waar je mee bezig bent. Dit is zo mooi, echt bevrijdend. Dingen doen omdat je voelt dat het goed is en niet omdat het zo hoort.

Zo gaan wij nu ook heel anders met de bodem om. We houden haar altijd bedekt, grazen in langer gras en laten 40-60% vertrappen. Dit is geen verlies, maar een investering in het bodemleven. Tevens maaien wij veel hoger, op 12-18 centimeter. Dit om zoveel mogelijk bladgroen en bedekking te behouden. Op deze manier krijgt de bodem haar vitaliteit weer terug. Vaak is aangegeven dat dit niet kan, toch doen we het en hebben we een gezonde veestapel en de bodem wordt steeds weerbaarder

Ik ben dankbaar dat Bauke mij de ruimte heeft gegeven om deze dingen te kunnen doen. Dat is best bijzonder. Het komt met regelmaat voor dat verte-

genwoordigers vragen of 'de boer' ook thuis is. Dan denk ik wel eens: wie denk je dan dat ik ben?! Maar ja, ik begrijp het wel. Aan mij kunnen ze weinig verkopen en zoals wij werken is ver van hun comfortzone en dat komt door die vrouw met die rare ideeën.

Ik doe geen dingen omdat het 'zo hoort of moet'. Ik werk op mijn gevoel, op intuïtie. Wanneer ik daar zo over nadenk is dat mede omdat ik vrouw ben.

Tekst: Marieke Hoet, Marloe Mens, en Martsje Dijkstra-de Visser

VACATURE

**Ondernemende bedrijfsleider
fruitteelt**

Landgoed Gorp en Roovert te
Goirle (NB) zoekt voor
fruitkwekerij De Braacken een
ervaren fruitteler.

Er is veel ruimte voor
verduurzaming, korte ketens,
samenwerkingen,
ondernemerschap en verdere
ontwikkeling van het
landgoedconcept.

Nieuwsgierig?
Ga naar Landgilde.nl

**ONTDEK
DE PLUS
VAN**

+
+
+
+
+
=

KOEIEN MET HOORNS

SAP NOOIT UIT CONCENTRAAT

RUIMTE VOOR HOMMELS

VAN ROBUUSTE ZADEN

HENNEN MET HANEN...

MEER SMAAK, DIERENWELZIJN

EN NATUUR

HOEVEEL PLUSSEN VIND JIJ
TUSSEN DE SCHAPPEN?

VANAF 28 SEPTEMBER IN ALLE BIOLOGISCHE WINKELS AANBIEDINGEN VAN PRODUCTEN
+ DE VELE VOORDELEN VAN DEMETER KWALITEIT - SINDS 1928 HÉT KWALITEITSKEURMERK
 VOOR BIODYNAMISCHE LANDBOUW EN VOEDING

Demeter is een godin, drager van het leven. Goed gekozen als naam voor het keurmerk voor de biodynamische landbouw. Het verzorgen en koesteren van het leven is bij vrouwen veelal in goede handen. Het feminisme, dat zo terecht ten strijde trekt tegen onderdrukking en voor gelijke behandeling, probeerde vaak verschillen tussen mannen en vrouwen te ontkrachten. Maar natuurlijk en gelukkig zijn er verschillen. Daar hebben we ons leven aan te danken. Het spectrum is breed. Van zeer 'mannelijke' en zeer 'vrouwelijke' types en alles wat zich daar tussenin ergens beweegt. Het belangrijkste lijkt me dat niemand zich meer of minder voelt dan een ander en dat we ons vanuit onze natuurlijke aard mogen ontplooiën.

Het is sinds enkele jaren de gewoonte dat ik voor het najaarsnummer met de Demeter Monitor de rol van themaredacteur op me neem. Omdat de VN dit jaar heeft uitgeroepen tot 'International Year of the Woman Farmer' leek me dat het juiste thema voor deze Dynamisch Perspectief en tegelijk ongepast om daar als man de lead in te nemen. Maar mijn mannenbrein vond het wel uitdagend om iets te schrijven voor dit nummer en daar heeft de vrouwelijke hoofdredacteur mij de ruimte voor gegeven. Dit om te kunnen duiden welke rol vrouwen in de landbouwtransitie - en mijn werkende leven- hebben gespeeld en spelen.

Bert van Ruitenbeek met Vandana Shiva bij de conferentie Seed Matters in 2024

Een omslag naar
meer **vrouwelijke**
en verzorgende
kwaliteiten
is noodzaak

Vrouwen zijn vaak bepalend geweest in de ontwikkeling van de biologische en biodynamische landbouw en dat lijkt alleen maar sterker lijkt te worden, daarover straks meer. Eerst wil ik twee grote persoonlijkheden uitlichten die mij en velen hebben geïnspireerd vanuit hun leiderschap.

Te beginnen met Ria Beckers, onder andere oud-partijleider van de PPR en later Groen-Links, de eerste vrouwelijke lijsttrekker in ons land. Zij was voorzitter van het toenmalige Biologica (nu Bionext) toen ik daar in 2008 directeur werd. Een vrouw met een formidabele maatschappelijke en politieke antenne en haar tijd ver vooruit rond sociale en milieuvraagstukken. Met Ria Beckers (overleden in 2006) had de biologische beweging iemand met groot gezag, zonder dat ze zich daarop voorstond. Altijd goed geïnformeerd en in staat onderlinge tegenstellingen te overbruggen vanuit het grotere belang. Ik herinner me een handgeschreven ansichtkaart van haar aan destijds Minister van Landbouw Brinkhorst met als titel: 'verbreding ja, uitverkoop nee!'. Ofwel ze steunde zijn beleid om de marktgroei voor biologisch centraal te stellen, maar niet door de regels te versoepelen of eenzijdig op het supermarktkanaal in te zetten. Idealen waren bij haar geen koopwaar. Naast voorzitter van Biologica was Ria Beckers in die tijd ook voorzitter van Stichting Natuur en Milieu. Zo ontstond een sterke verankering en samenwerking tussen maatschappelijke organisaties en de biologische sector. Ria heeft de bio-sector in ons land een volwassen gezicht gegeven.

Als tweede inspirator noem ik Vandana Shiva, die internationaal te kenschetsen is als één van de belangrijkste hoeders van een levende landbouwcultuur. Als Indiase wetenschapper en activiste heeft ze het verzet vormgegeven tegen machtige multinationals als Monsanto (nu Bayer) die zaadgoed monopoliseren. Naast deze strijd die ze met enorme kennis en wilskracht voert, is ze tegelijk in India initiatiefnemer van de '*gardens of hope*' en de organisatie Navdanya. Zaden uit duizenden soorten gewassen worden gewonnen en verdeeld onder kleinschalige - veel-

'Er werd mij toevertrouwd
dat als er **veel jonge vrouwen** in de zaal zitten,
dit een voorspellend
signaal is naar de
toekomst'

al vrouwelijke - boeren. Ik heb de eer en het genoegen gehad om haar twee keer in Nederland voor lezingen te ontvangen, een keer in de Rode Hoed en in 2024 in Antropia voor het congres Seed Matters. Ze kon feilloos de vinger leggen op het systeemfalen vanuit de agro-chemische landbouw met zinnen als '*if you care for the soil, it will take care of you, destroy it and it will destroy you*'.

In de tijd dat ik debatreeksen organiseerde in de Rode Hoed (2009-2020) onder de titel *It's the food, my friend!* werd mij toevertrouwd dat als er veel jonge vrouwen in de zaal zitten, dit een voorspellend signaal is naar de toekomst. En er zaten inderdaad veel hoog opgeleide jonge vrouwen in de zaal die aanvoelden dat de landbouwtransitie en hoe we ons verhouden tot ons voedsel de sleutel is naar een leefbare toekomst.

In de biologische sector zie je veel meer vrouwen dan in de conventionele landbouw. Op de deeltijdopleiding van Warmonderhof is inmiddels driekwart vrouw waar het bij de dagopleiding nog een kleine meerderheid van jongens is. Bestuurlijk zijn bij Bionext en de onderliggende verenigingen de vrouwen in opmars. Denk aan sterke persoonlijkheden als Odin directeur Merle Koomans van den Dries en winkelier Roosmarijn Saat (zie pag. 10). Voor onze toekomst een zegen, we spreken niet voor niets over Moeder Aarde, een omslag naar meer vrouwelijke en verzorgende kwaliteiten is noodzaak. Laten we hopen dat de opkomst van de manosfeer en narcistische leiders als Trump een laatste opflakking zijn van achterhaald mannelijk machogedrag en dat het niet alleen om het VN Jaar van de vrouwelijke boer gaat, maar om het redden van het erfgoed van godin Demeter en daarmee Moeder Aarde.

Tekst: Bert van Ruitenbeek,
directeur Stichting Demeter

Vrouwelijke BD-pioniers

Stille heldinnen

Wie iets over de ontwikkeling van de biodynamische landbouw in Nederland vertelt, kan niet om de namen van Marie Tak van Poortvliet en Willy Schilthuis heen. Vrouwen hebben een opvallende pioniersrol gespeeld in de geschiedenis.

Wat had ik ze graag willen ontmoeten! Toen ik zo'n vijftien jaar geleden aan mijn boek *De aarde zal weer vruchtbaar zijn* werkte, overviel me af en toe een heimwee-achtig gevoel van verlangen. Had ik ze maar kunnen interviewen, deze bijzondere mensen die hun leven hadden gewijd aan de opbouw van de biodynamische beweging. Natuurlijk waren dat veel mannen - de landbouw was (is) een mannenwereld - maar juist daarvoor viel de rol van de vrouwen extra op.

Marie Tak van Poortvliet (1871-1936) creëerde 100 jaar geleden met de oprichting van Cultuurmaatschappij Loverendale op Walcheren een plek die voor veel mensen een opstap vormde in hun verdere BD-leven. Deze eigenzinnige en vermogende vrouw was op veel vlakken een vernieuwer: met haar verzameling van 150 expressionistische schilderijen liep ze voorop in de kunstwereld. Door haar hele vermogen na te laten aan Loverendale, hoopte ze de landbouw een nieuwe impuls te geven. Inmiddels is Loverendale de oudste nog in bedrijf zijnde BD-boerderij ter wereld.

Ook **Willy Schilthuis** (1920-2002) heb ik helaas nooit ontmoet (zie foto links). Maar van veel mensen heb ik gehoord over de inspirerende manier waarop ze (zo'n 40 jaar!) les gaf op Warmonderhof; met veel kennis en ervaring vanuit een doorleefde visie. Tientallen jaren zat ze in het bestuur van de BD-Vereniging, in de redactie van het ledenblad, schreef boeken en gaf lezingen. In

moeilijke tijden bracht ze mensen bij elkaar. Ze was het boegbeeld van de beweging. Toen zij in 1964 zelf met tuinbouwbedrijf De Vier Jaargetijden startte (bijzonder voor een vrouw) zagen de burens niets in de BD-methode, maar ze toonden

respect voor het vak-'man'schap van deze bijzondere vrouw.

Minder bekend was drijvende kracht **Erna Casparé** (1898-1995). Zij was directeur van de tuinbouwschool voor meisjes in Rijswijk, waar onder andere Mienke de Boer (die later met

haar man Klaas Warmonderhof oprichtte) en Willy Schilthuis les kregen. Erna nam haar leerling Willy in het begin van de oorlog in huis. In 1940 trad ze als eerste vrouw toe tot het bestuur van de BD-Vereniging en de redactie van het ledenblad. Ze schreef veel en vertaalde teksten uit het Duits (de moedertaal van haar ouders). Zo maakte ze de eerste Nederlandse vertaling van Steiners Landbouwcursus. Haar lezingen inspireerden velen, zoals imker Wim van Grasstek die toevallig bij een verhaal over bijen aanwezig was: "Ik had nog nooit van antroposofie of biodynamisch gehoord. Ik snapte dan ook niets van die lezing, maar in mij ging een vuur branden en dat brandt nu nog steeds." Dit vuur heeft Wim via BD-imkerkursussen aan vele, vele imkers doorgegeven (zo gaf

hij mij mijn eerste zwerm), en die imkers geven dat weer door. Het vuur verspreidt zich nog steeds.

Het is onmogelijk om hier alle bijzondere vrouwen te vermelden. Ik noem er nog twee die mij opvielen. **Hans Hoogewerff** (1883-1977) startte al in 1927 met biodynamische kruidentuin De Schermbloem in Voorthuizen. In diezelfde tijd schreef zij haar eerste boekje *Plantaardige voeding, een geschenk van Hemel en Aarde*. Ze deed zelf onderzoek naar de kwaliteit van haar kruiden met stijfbeelden en chroma's. Vanaf 1940 stopte ze met haar tuin, maar ze bleef veel publiceren vanuit haar passie de antroposofische voedingsleer verder te ontwikkelen.

In 1976 ging **Trees Boeke** (1914-1997) op 62-jarige leeftijd van start met Het Blauwe Huis in het Drentse Koekange, waar ze in een blauw huis woonde. Er was veel vraag vanuit antroposofische artsen naar biodynamisch ge-

teelde medicinale kruiden en Trees voelde zich geroepen die te gaan telen. Ze had als laborante voor onder meer Hauschka en Wala gewerkt, antroposofische verwerkers van heilzame kruiden. De vraag naar bloemen en kruiden was zo groot dat ze

al snel verhuisde naar Ruinerwold, waar ze begon met 1 hectare. Dat groeide uit tot 10 hectare. Dit jaar bestaat Het Blauwe Huis 50 jaar. Trees vond het belangrijk om alle delen van de plant - wortel, blad, bloem, zaad - in theemengsels te verwerken. Nog altijd is deze filosofie van Trees in de thee-melanges te proeven.

Tekst: **Ellen Winkel**, auteur van *De aarde zal weer vruchtbaar zijn - Verhalen van landbouwpioniers* (2012) en *Levend Goud - Loverendale 1926-2026: bouwen aan een nieuwe landbouwcultuur* (verschijnt eind oktober)

Passion und profession

'De stille heldinnen een stem geven en daarmee een nieuw perspectief bieden op de geschiedenis van de biologische landbouw.' Dat was de wens van drie Duitse auteurs: Heide Inhetveen, Mathilde Schmitt en Ira Spieker. In 2021 verscheen hun boek *Passion und Profession- Pionierinnen des ökologischen Landbaus*, met daarin 51 biografieën van invloedrijke vrouwen, zoals Lili Kolisko en Maria Thun, en uit Nederland Mienke de Boer, Willy Schilthuis, Marie Tak van Poortvliet en Edith Lammerts van Bueren.

Om inspiratie op te doen voor Nederlandse boerinnenbijeenkomsten reisde Sonja met enkele vrouwen naar een bijeenkomst in Zwitserland. Haar profiel is net zichtbaar op de linkerrand van de foto.

Omdat bij studiedagen en werkbesprekingen voornamelijk mannen aanwezig waren, nam Sonja Rietveld-Rijpstra het initiatief om vanaf 1979 een aantal ‘BD-boerinnenbijeenkomsten’ te organiseren. Ze dook in haar herinneringen en vertelt erover.

“Wij zijn toch geen boerinnen”, was vaak de reactie op de uitnodiging voor de eerste boerinnenbijeenkomst in februari 1979. Deze driedaagse cursus was voor alle vrouwen, die werkzaam of woonachtig waren op BD-bedrijven, als meewerkende, als echtgenote, als zelfstandig ondernemer, of als stagiaire. De ontmoeting vond plaats in de Blauwe Kamer op Kraaybeekerhof en was georganiseerd door ondergetekende en Wilfriede Guépin; met medewerking van Maya Muntz, ‘de sprookjesoma’ die ons ‘s avonds een schat aan Russische sprookjes vertelde. Wilfriede en ik waren een omstandig voorbereidingstraject gegaan. Maar helaas brak zij een week tevoren haar arm. Ik heb haar node gemist, want zij was boerin en ik niet. We vonden Welmoed van Mansvelt bereid om in te springen als gespreks-

leider. Geen agrarisch thema deze eerste keer, wel poppen maken. Het ging vooral om ontmoeten en uitwisselen over leven en werk op het bedrijf. Dus we waren eigenlijk ‘plattelandsvrouwen’, maar dat begrip paste natuurlijk ook al niet.

Aanleiding voor de boerinnenbijeenkomst was het verschijnsel dat aan studiedagen en werkbesprekingen vooral mannen meededen. Bij de eerste BD-conferentie op Kraaybeekerhof zei BD-Vereniging voorzitter Matthias Guépin: ‘Kijk, hier zijn de boeren en tuinders bij elkaar, maar de vrouwen houden ondertussen thuis de boel draaiend. Jullie moeten iets voor de vrouwen doen!’

Er vonden in Duitsland en Zwitserland al jaren Bäuerinnentagungen plaats, geïnitieerd en geïnspireerd door Maria Thun. Op verzoek vond die in 1978 éénmalig in het Goetheanum plaats, inclusief een bezoek aan het boerenbedrijf van familie Blaser. De sfeer was merkwaardig, de vrouwen voelden zich er helemaal niet thuis. Jarenlang organiseerde Maria Thun in verschillende streken steeds een ‘bovenregionale Tagung’. En daar werden de vrouwen aangemoedigd om met elkaar zelf regionale bijeenkomsten te organiseren. Om de kunst af te kijken togen Wilfriede en ik in januari 1979 naar Zwitserland. Prachtige verhalen van Frau Thun, anekdotes vol humor, bedrijfsrondgangen en ‘s avonds gezelligheid rond de houtkachel in de veel te warme Stube. Alle boerinnen zaten daar rustig bij te breien (behalve wij).

Het bleek toch wel een totaal andere wereld dan die van de Nederlandse, veelal gespecialiseerde, bedrijven. Wij zouden ons eigen wiel moeten uitvinden, door vragen en wensen te inventariseren en elkaar te ontmoeten. Dat was in 1979. Enthousiast geworden besloten vier mensen nog een keer af te reizen naar Zwitserland: Annet Cranendonk, Heleen van Elsacker, Marjan Sigend en ik, te gast bij de families Oswald en Koloska (zie foto). Annet herinnert zich nog dat Heleen, voor wie de BD nieuw was, tot haar verbazing zag hoe stammen van fruitbomen met wei en ook met melk werden besproeid.

In overleg kwam in 1980 een tweede bijeenkomst tot stand en wel op Loverendale. Bibi Schäfer, vrouw van de Loverendale directeur, had het voortouw. We waren met vijftien vrouwen, voornamelijk uit het westen van het land. Ik herinner mij de gezelligheid rond de grote keukentafel op Ter Linde en de diepgaande, persoonlijke gesprekken over ‘hoe sta ik in het bedrijf’. Op naar Noord-Holland in 1982. In de Oude Hof in Bergen vonden we een sfeervol onderkomen in de zwarte schuur. En

we hadden een thema: de vier temperamenten! We wilden onderzoeken of inzicht in de temperamenten zou kunnen bijdragen tot meer begrip en betere samenwerking in de bedrijfsgemeenschap, inclusief het gezin. Deze keer was een grote groep van bijna twintig. We hadden in Christine Cornelius, theaterdocent en bovenbouwleeraar, een hele leuke en ervaren docente.

Het lag in de lijn om in 1983 het noordoosten op te zoeken. Maar, omdat ik na de zomer aan de opleiding tot euritmist zou beginnen, moest ik het vervolg wel uit handen geven. Bibi leek het organiseer stokje graag te willen overnemen. Haar man Dick Schaefer meent zich te herinneren, dat er nog een keer een bijeenkomst op Loverendale is geweest, vermoedelijk in 1983.

Ik heb diep moeten graven in mijn geheugen, agenda’s en dagboeken voor bovenstaande tekst. Veel van de vrouwen die ik me herinner zijn overleden. Dank aan Annet en Dick die ik mocht interviewen.

Tekst: Sonja Rietveld-Rijpstra,
mede-oprichter van Kraaybeekerhof

52ste Internationale boerinnenconferentie

Van 4 tot 11 november 2026 vindt de 52ste internationale Demeter-Bäuerinnen Tagung plaats in Beieren. De door Maria Thun gestarte bijeenkomsten hebben ieder jaar een vervolg gekregen. Een kleine 100 vrouwen doen mee, afkomstig uit Duitsland, Zwitserland, Oostenrijk, Frankrijk, Spanje en Denemarken. Uiteraard zijn Nederlanders en Vlamingen ook welkom. **Interesse? Kijk op demeter-bayern.de/veranstaltungen**

Podcastmaker Lotte Sluiter in gesprek met Ilse Geijzendorffer, directeur-bestuurder Louis Bolk Instituut

PODCAST De Moed om Anders te Zien

Sinds Ilse Geijzendorffer in 2021 directeur is geworden bij het Louis Bolk Instituut, haalde ze 3,7 miljoen binnen voor onderzoek naar de biologische landbouw, stegen de baten met bijna 2 miljoen en werken er inmiddels bijna twee maal zoveel mensen. Groei dus! En daarmee meer slagkracht. Inmiddels bestaat het Louis Bolk instituut 50 jaar en is er een podcastserie in het leven geroepen ter ere van het jubileum: 'Anders Zien'.

In deze serie komen de favoriete cases van een 8-tal onderzoekers aan bod, en wordt de laatste stand van zaken in de wetenschap over land-

bouw, voeding en vooral de samenhang daartussen, besproken, om een antwoord te vinden op de vraag: wat is er nodig voor dat veerkrachti-

'Als je echt impact wilt in de huidige maatschappij, moet je juist met de mensen werken die nu die stap durven te zetten'

ge en volhoudbare systeem, en wat betekent dat voor de praktijk?

Die vraag wordt in de eerste aflevering ook gesteld aan de directeur-bestuurder Ilse Geijzendorffer, waarbij zij specifiek ingaat op haar visie en de keuzes van het Louis Bolk, ten aanzien van de stikstofcrisis, de kracht van biologische landbouw en het belang van gezondheid voor iedereen. Dus óók mensen met een kleine beurs, en mensen met een migratieachtergrond. Ilse legt in deze aflevering ook uit waarom het instituut er expliciet voor kiest om 'niet neutraal' te zijn in hun missie voor een volhoudbaar systeem, en waarin ze verschillende van andere onderzoeksinstituten: "Als je echt impact wilt in de huidige maatschappij, moet je juist met de mensen werken die nu die stap durven te zetten."

Elke aflevering wordt in twee-

en gebroken, wat wat lucht geeft, met een medewerker die vertelt wat er typisch is aan het Louis Bolk Instituut. Al met al een mooi verjaardagscadeau van het Louis Bolk aan 'de wereld', met betrekking tot de thema's die onze landbouw en visie raken, en hopelijk ook inspirerend voor alle vrienden en bekenden waar je deze gemakkelijk aan door kunt sturen! [AH]

Podcast Anders Zien - Louis Bolk Instituut | Afl. 1 | De Moed om anders te zien, gast: Ilse Geijzendorffer www.louisbolk.nl/publicaties/anders-zien-1-de-moed-om-anders-te-zien

Boeken en berichten rond het thema
'harTwerkende vrouwen'
Door Gineke de Graaf en Afke Huitema

Geëngageerde en originele BD-voorvechtster Ebba Bauer (1940-2024)

Op de website van de Dottenfelderhof, een van de grootste en veelzijdigste BD-landbouwbedrijven in Duitsland, las ik een lofrede op Ebba Bauer. Ik heb haar zelf niet gekend, maar ze kwam in mijn voorstelling tot leven en ze lijkt me iemand die er binnen een mannengemeenschap in slaagde de waarde en het belang van een meer vrouwelijke aanpak ruimte te geven. Zo liet ze het bedrijf een enorme kwaliteitsslag maken.

Als jongste van de negen oprichters van de boerderij trad

ze in 1968 toe tot het landbouwbedrijf Dottenfelderhof. Daar, ondanks haar grote gezin en de eettafel die altijd vol zat met leerlingen en stagiairs, – een leerplek in de ware zin van het woord – zette ze vele ontwikkelingen in gang, zoals het opstarten van de melkverwerking, de uitbouw van de kippenhouderij en de opzet van de bakkerij. Ze deed dit professioneel en volgde naast het intensieve leven op de boerderij (en haar nachtelijke studie van de antroposofie!) de ervoor benodigde opleidingen.

Het organiseren van feesten was Ebba's grote passie, vol levende traditie en een overvloed aan eten, muziek en entertainment. Haar ontwerp van het boerderijterrein was al even weelderig – overal creëerde ze het karakter van de boerderij met een scherp oog voor tuinbouwkundige schoonheid – bijvoorbeeld met de rozen die het uiterlijk van Dottenfelderhof bepalen.

Ze realiseerde veel van haar ideeën tegen sterke (mannelijke) weerstand in – maar met kennis, charme en een feilloos gevoel voor noodzakelijke innovaties wist ze die meestal te overwinnen. Deze weerstand bracht haar ertoe zich diepgaand te verdiepen in het thema man/vrouw. Met haar kennis heeft ze vervolgens vele jongere vrouwen op de boerderij en de vrouwen op de internationale boerenconferentie gesterkt en geïnspireerd om hun kwaliteiten in te brengen in het landbouwbedrijf. Ebba Bauer vorm-

de niet alleen de vele jonge mensen die ze opleidde, maar gaf ook een belangrijke maatschappelijke impuls aan de gehele biodynamische beweging. [GdG]

Lees meer: <https://www.dottenfelderhof.de/dottenfelderhof/aktuelles/einzelansicht/unsere-pionierin-ebba-bauer-eine-laudatio/>

Vlnr: boerinnen Merel, Corazon, Heleen en Julie

Spreeuwen en bomen op de boerderij vertellen meer dan de prijs van wortels

Voor Julie, Merel, Corazon en Heleen begon hun leven als boerin bij Landwijzer, de beroepsopleiding voor bio(dynamisch)e landbouw in Vlaanderen. Voor Landwijzer is het Year of the Woman Farmer van de VNaanleidinghetboerenleven door hun vrouwelijke lens te bekijken.

Wie zitten rond de tafel? Julie bouwde vanuit een vzw rond gezond eten aan wat vandaag Zilt en Zoet is: een experimentele boerderij die binnenkort een nieuw hoofdstuk start in Ekeren. Heleen groeide met 't Schaaphof van twee naar vier hectare, verdubbelde het bedrijf bewust om ruimte te maken voor een derde boerin en meer evenwicht. Merel combineert

haar bloemenbedrijf Weder met een kunstenaarsresidentie en een netwerk van bloemenboerinnen waarin zorg voor elkaar expliciet benoemd wordt. Corazon runt met Grondsmaak al veertien seizoenen een CSA-boerderij voor 130 gezinnen en stond mee aan de wieg van het CSA-netwerk in Vlaanderen. Wat meteen opvalt: niemand rond de tafel boert alleen. Elk bedrijf blijkt een mini-netwerk op zich, gedragen door partners, collega-boeren, plukkaarters, deelnemers en gezinnen.

"Ik zou een pleidooi voor zachtheid willen voeren, naar klanten én naar collega's. En de wens om te durven en kunnen onafhankelijk zijn en tegelijk dingen samendoen", vertelt Julie, van Zilt & Zoet. "Die combinatie zie ik tot nu toe vooral veel vrouwen doen."

P A R E L T J E

Goed boeren gaat ook over werken aan de onderstroom: alles wat leeft naast, tussen en rond het veld. Het organiseren van midwinter en midzomer op het veld, mensen opnieuw leren om met onbekende groenten te koken, kunst en natuur integreren in je boerderij, een historische boerderij in haar volle glorie laten stralen en ga zo maar door. "We willen dat het meer is voor de mensen dan: ge komt, ge plukt en ge gaat naar huis." Dat zorgende en verzorgende werk is vaak onbetaald, nauwelijks zichtbaar en wordt nog steeds vooral door vrouwen gedragen.

"De spreeuwen en de bomen op de boerderij vertellen meer dan de prijs van de wortels." Het vraagt moed om dan ook datgene te blijven koesteren wat niet netjes in cijfers past: hoop, verhalen, geschiedenis, toekomstdenken. Wat geef je door aan de volgende generatie? En hoe doe je dat zonder hen vooraf al af te schrikken? Misschien zit daar wel de kern van wat het jaar van de boerin kan betekenen. Niet luider roepen om erkenning alleen, maar blijven benoemen dat landbouw pas toekomst heeft wanneer iedereen mee in de kringloop staat waarin gewerkt wordt. Wanneer diversiteit geen bedreiging is, maar een kracht.

Dit is een sterk ingekorte versie. Lees het hele interview 'Dé boerin bestaat niet' via voedsel-anders.be/de-boerin-bestaat-niet

Tekst en foto: **Kristien Lindemans**, communicatiemedewerker bij Landwijzer

BD-Verdiepingscursus 2026-2027

"Ik ben door de cursus veel méér gaan waarnemen, en als ik in het veld loop, kijk ik nu anders", vertelt Jan Willem Bakker (50 jaar, landbouwer bij BakkerBio met vleesvee, akkerbouw en vollegrondsgroenten) over de BD-Verdiepingscursus waar hij afgelopen winter aan meedeed. Voor hem was het 'tijd nemen om je te verdiepen met andere geïnteresseerden' van gro-

te meerwaarde.

In de winter van 2026/2027 wordt dit programma opnieuw aangeboden, op acht woensdagen van oktober tot en met februari op Warmondhof. De cursus start 28 oktober en is bedoeld voor iedereen die al enige ervaring heeft met BD en zich verder wil verdiepen in thema's als bodem, bemesting, gewasbeheer, preparaten en de

verbinding tussen landbouw, mens en omgeving. Er doen maximaal 18 mensen mee. Ook Gryt de Jong (58 jaar, coördinator bij de Biodynamische Vereniging) deed vorig jaar mee: "De ruimte om aan eigen vragen te werken en dat alles gezegd kan worden, waardeerde ik erg. Sommige begrippen binnen de antroposofie halen mij direct uit de verbinding: de 'jeukwoorden'. In de cursus keken we hier naar en zochten we of je hier andere woorden voor kunt gebruiken. Dat, en eigenlijk de hele cursus, heeft mij meer vrijheid gegeven om te zien wat me aanspreekt binnen de antroposofie en daar iets mee te doen."

Meer info en aanmelden via bioacademy.nl

Stichting Demeter zoekt directeur

Bert van Ruitenbeek stopt per 1 mei 2027 als directeur van Stichting Demeter. Na zestien jaar wil hij ruimte maken voor vernieuwing en verjonging. Daarom zoekt Stichting Demeter een opvolger die in maart van start kan en de biodynamische landbouw en het Demeter-keurmerk een nieuwe impuls kan geven. Daarbij ligt de focus op meer verbinding met nieuwe jongere doelgroepen, zowel binnen de landbouw, als richting de markt.

Kijk voor meer info op stichtingdemeter.nl/vacature-directeur-stichting-demeter/

IN HERINNERING Jan Jonkman 25.1.1937 - 26.7.2026

‘Jan was echt een coöperatieve man’

Jan Jonkman verhuisde in 1986 met zijn BD-groenten-
bedrijf van Enkhuizen naar Lelystad. Tuinder Lieke Oost-
veen blikt terug op die beginjaren aan de Bronsweg.

Toen de groei van Lelystad
stagneerde, kwam in 1985
langs de noordelijke stadsrand
een gebied met mooie zavel-
grond beschikbaar, geschikt
om jaar rond groenten te telen.
Jan Jonkman had genoeg po-
litieke en bestuurlijke sensiti-
viteit om kansen te zien voor
invulling van dit hele gebied.
Hij vroeg aan Willem en Joke

Kips en aan Paul van Stiphout
en mij om mede de pilot op te
starten. In het eerste jaar wer-
den wethouders en gemeente-
raadsleden uitgenodigd voor
een rondleiding op de boeren-
kar over onze drie bedrijven
van samen 44 hectare. Alle
gewassen stonden er prachtig
bij. Alle vooroordelen over bio-
logische landbouw verdwenen

als sneeuw voor de zon en de
volgende dag werd op het ge-
meentehuis het proces in gang
gezet voor uitgifte van het hele
gebied van 300 hectare, zodat
het zich ontwikkelde tot een
grote biologische enclave, vrij
van gangbare burens.

Jan was een ervaren en een
zeer precieze groenteteler. Hij
heeft ons de eerste jaren op
weg geholpen met veel advie-
zen. Daarnaast ervaaarden we
hoeveel meerwaarde het heeft
om met meerdere bedrijven
bij elkaar te zitten. We leerden
van elkaar, overlegden over de
teeltmethodes, nodigden ex-
perts uit, gebruikten elkaars
machines en kochten bijvoor-

beeld gezamenlijk mest in.
Jan was echt een coöperatieve
man. ‘Je wilt niet de concu-
rent van je buurman zijn. Sa-
men zijn we beter in staat de
markt jaar rond te beleveren’,
vond hij. Die markt was des-
tijds nog erg klein. Door het
grote teeltareaal kwam de le-
vering aan supermarkten en de
teelt van diepvriesproducten in
zicht. Om een fabriek één dag
biologische doperwten te laten
invriezen, moet je containers
vol erwten aanleveren. Dat kan
alleen als er genoeg telers zijn.
Voor Jan stond het gezamen-
lijk belang en het groter geheel
altijd voorop. Die gezamenlijke
marktbenadering leidde tot de
oprichting van afzetcoöperatie
Nautilus.

De gangbare overtuiging was
dat biologisch geen haalbaar
alternatief was, maar toen
bleek dat dit hier in Lelystad
wel lukte, stroomden de aan-
vragen voor excursies binnen;
vanuit Den Haag maar ook
vanuit de gangbare landbouw-
hoek. We konden de vraag niet
aan en ook hier speelde Jan
een rol in het tot stand bren-
gen van een voorlichtingscen-
trum aan de Bronsweg. Vele
excursies naar zijn bedrijf
volgden, uit binnen- en buiten-
land, en altijd stond Jan klaar

om zijn ervaring en visie uit te
dragen. Met dank aan de on-
uitputtelijke inzet van Jan is
biologisch in Flevoland heel
groot geworden.

Tekst: Lieke Oostveen

In 2021 verscheen het boek
*De opdracht een goed
rentmeester te zijn* over
het bijzondere leven van
Jan Jonkman, geschreven
door Henk Pruntel

Willen we het Willy Schilthuis Fonds onderbrengen bij Iona Stichting?

De Biodynamische Vereni-
ging reserveert jaarlijks geld
in haar Willy Schilthuis Fonds
(WSF) om projectaanvragen te
ondersteunen. Daarnaast fun-
geert het WSF als reservepot
voor de vereniging. De kas-
commissie heeft meermaals
geadviseerd om een splitsing
te maken tussen het vermogen
van de vereniging en het ver-
mogen van het fonds. Dat was
de aanleiding voor het bestuur
om na te denken over de plek
van het WSF. Andere vragen
die daarbij spelen zijn: is het
juist dat een vereniging een
fonds onder haar hoede heeft?
Doen we het Willy Schilthuis
Fonds meer recht als het on-
afhankelijker is? En kan de po-
tentie van het fonds groeien
als het ondergebracht wordt
bij een organisatie die exper-
tise heeft in fondsbeheer? Zo
ontstond het idee om het Willy
Schilthuis Fonds onder te bren-

gen als een fonds op naam bij
de Ionastichting.
Het bestuur heeft hiertoe een
voorstel uitgewerkt. Dit is in de
jaarvergadering ter besluitvor-
ming voorgelegd aan de leden.
Het voorstel riep vragen op,
zoals: wie heeft zeggenschap
over het fonds, wie verzorgt de
promotie in de nieuwe situatie
en (hoe) blijven we schenkin-
gen werven voor de BD-Ver-
eniging zelf? Deels waren de
antwoorden al in beeld. Afge-
sproken is dat het bestuur het
voorstel nader uitwerkt en in
het najaar een extra online-le-
denvergadering uitschrijft om
een besluit te nemen. Alle leden
worden hierover geïnformeerd.

Heb je vragen of ideeën
hierover, stuur deze naar
bureau@bdvereniging.nl.
Deze worden dan meegenomen
bij het opstellen van het
definitieve voorstel.

BD-AGENDA

Op bdvereniging.nl/bd-agenda vind je nog veel meer acti-
viteiten. Organiseer je zelf iets dat past in het BD-werkveld?
Mail het aan nieuwsbrief@bdvereniging.nl

29 september • **Preparatendag Flevoland**

Boeren in en rond de
Flevopolder maken
samen preparaten bij
Boomgaard Twisk in
Dronten; gezellig en
verdiepend

3 oktober • **Lezing over rauwe melk**

Lezing door Ton Baars
over rauwe melk in re-
latie tot onze gezond-
heid op BD-boerderij
De Hondspol in Drie-
bergen

3 oktober • **Wezenskenmerken van dieren**

Workshop over de we-
zenskenmerken van
dieren door Wim van
Oort (verteller van de
Diermonologen) in
Maarn

De eerste biologisch-dynamische boeren aan de Bronsweg, juni 1986. V.l.n.r. Jan Jonkman, Paul van Stiphout, Pieter Jan Eschauzier (medewerker van Willem Kips), Lieke Oosterveen en Willem Kips.

Weet je **deel** van een groter **geheel**

Biodynamische
 Vereniging

ledenservice

De Biodynamische Vereniging werkt aan de ontwikkeling van de biodynamische landbouw en voeding met uitwisseling, scholing, onderzoek, advies en publicaties.

Contributie per jaar
normbijdrage € 60,
steunbijdrage € 90,
minimumbijdrage € 40 (naar keuze).
Jongeren (t/m 23 jaar) en studenten
(t/m 27 jaar): € 25. Beroepslid (voor
boeren, winkeliers, onderzoekers,
etc.): € 150, € 220, of € 100.
Opgave via bdvereniging.nl.

Initiatief De Biodynamische Vereniging is een initiatieforganisatie. Als je zelf iets wil organiseren is in de meeste gevallen medewerking van de vereniging vanzelfsprekend. De medewerking kan bestaan uit advies, een financiële bijdrage, hulp bij de publiciteit, of samen op zoek gaan naar wat jij nog nodig hebt.

Bureau
Diederichslaan 25C
3971 PA Driebergen
bdvereniging.nl
bureau@bdvereniging.nl
0850 609044
IBAN: NL77TRIO 0212 1887 71
t.n.v. Ver voor BD-landbouw

Bestuur Astrid van Zon (voorzitter),
Henk Tolman (penningmeester), Jan
Wieringa, Monique Bokdam, Gineke
de Graaf, Marina de Smit

Medewerkers
Gryt de Jong (coördinator), Karin
Menken (bureau medewerker), Ellen
Winkel (Dynamisch Perspectief), Afke
Huitema (Nieuwsbrief en website),
Joke Doorschodt (ledenadministratie)

Schenken en legaten Dankzij de warme steun van veel mensen, in de vorm van giften en legaten, werkt de Biodynamische Vereniging aan de ontwikkeling van de BD-landbouw. De vereniging is een Algemeen nut beogende instelling (ANBI). Schenkingen en legaten zijn vrijgesteld van schenkings- of successierecht. Je gift is welkom op NL77TRIO 0212 1887 71 t.n.v. Ver voor BD-landbouw.

Wil je ons opnemen in je testament of wil je meer informatie over (periodiek)schenken? Bel of mail dan met het bureau: 0850 609044, bureau@bdvereniging.nl.

BD-beroepsontwikkeling Leden die met collega's in gesprek willen over de ontwikkeling van hun werk kunnen contact opnemen met Joke Bloksma, joke.bloksma@bdvereniging.nl.

BD-preparaten en materialen daarvoor zijn te bestellen via debeerschehoeve.nl. Hier bestel je ook boeken, zaden en extra exemplaren van Dynamisch Perspectief.

Half december verschijnt
het volgende nummer
van Dynamisch Perspectief
met als thema 'LEREN VAN
LANDBOUW'

colofon

© 2026 Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding

Dynamisch Perspectief,
het ledenblad van de Vereniging voor
Biologisch-Dynamische Landbouw en
Voeding verschijnt vier keer per jaar.
nr 2026-3 ISSN 1389-7438
© BD-Vereniging

Redactie | Ellen Winkel
(hoofdredacteur), Gineke de Graaf, Afke
Huitema, Monique Leon, Leonne Muller,
Garoun Bannink

Contact | redactie@bdvereniging.nl

Aan dit nummer werkten mee | Annelijn
Steenbruggen, Bert van Ruitenbeek, Edith
Lammerts van Bueren, Gryt de Jong, Kris-
tien Lindemans, Lieke Oostveen, Marieke
Hoet, Marloe Mens, Martsje Dijkstra-de
Visser, Rixt Derks, Sonja Rietveld-Rijpstra

Foto's | Rob Busquet Filmproductie (p1,
16), Cy Leong (p3m, 14), Annelijn Steen-
bruggen (p5, 6, 10, 12), Shutterstock (p8
en 25), Louis Bolk Instituut (p24), Kristien
Lindemans (p26), Joke Bloksma (p27),
Jan Blom (p28), Jozien Vos (p29b), Ellen
Winkel (p29o, 32), Gerda Peters (p29m)

Coverfoto | Martsje Dijkstra-de Visser
in de documentaire *Bodemwinst* door
Rob Busquet Filmproductie

Vormgeving | Gerda Peters, Fingerprint

Adverteren | Zie voor alle mogelijk-
heden bdvereniging.nl/adverteren

demeter

Zuiver
Zuivel®
BIODYNAMISCH

LACTOSEVRIJ
Tijdens de natuurlijke
rijping van de kaas
daalt het vochtgehalte,
ontwikkelt zich de smaak
en wordt de lactose
volledig afgebroken.

Sinds 1980 maakt Zuiver Zuivel kaas. Daarmee is het, het oudste biologisch(-dynamische) kaasmmerk in Nederland.

Zuiver Zuivel staat voor dierenwelzijn, een mooi landschap, een schone aarde en eerlijke handel.

Dat brengt zij in praktijk door samen te werken met 25 Demeter gecertificeerde biodynamische melkveehouders die respectvol met hun koeien en hun omgeving omgaan. De koeien worden niet onthoofd, en deze melkveehouders voldoen aan de hoogste normen op het gebied van biodiversiteit; ze voldoen namelijk aan de boerenlandvogelcriteria van Vogelbescherming Nederland.

VOGELVRIENDELIJKE KAAS

- Natuurlijke rijping
- Zonder nitraat
- Zonder schimmelremmende stoffen
- Vegetarisch stremsel

Jonge kaas rijpt 4 tot 6 weken • Jong belegen kaas rijpt 8-12 weken
Belegen kaas rijpt 5-6 maanden • Extra belegen kaas rijpt 8-9 maanden
Oude kaas rijpt 11-12 maanden • XO (extra-oude) kaas rijpt meer dan een jaar
Kruidenkazen: Komijn, Basilicum-Knoflook, Mosterd-Peper, Brandnetel, Fenegriek

IN
SAMENWERKING
MET

Vogelbescherming
NEDERLAND

GEEF EEN JAAR LANG INSPIRATIE CADEAU

Op zoek naar een origineel en positief cadeau
voor iemand die graag zorgdraagt voor de Aarde?
Voor 60 euro maak je een vriend of vriendin, familielid, collega
of kennis blij met een jaarlidmaatschap van de
Biodynamische Vereniging:

- 4 x Dynamisch Perspectief, vol inspiratie en diepgang
- Korting op deelname aan de Winterconferentie
- Informatie over alle activiteiten van de vereniging
- En een actieve bijdrage aan de landbouw van de toekomst.

Je regelt het via bdvereniging.nl/cadeau

Biodynamische
 Vereniging